

PETŐFI ZSENIJE

Tudós életrajzírók műveiben olvasom, hogy milyenek voltak Petőfi Sándor szülei. Apja, Petrovics István, azt mondják, büszke volt a magyarságára, színtiszta magyar nyelven beszélt, és szeretett apró történeteket előadni, amelyekbe szívesen kevert népies vonásokat. Mesterségét, a mészároságot kitűnően értette, s akaratosságánál, erélyességéni fogva határozott férfijellemnek volt mondható. Anyja, Hruz Mária, a szolgálsorban tartott árvalány, szelíd, ábrándos hajlamú asszony volt. Petőfi költészete e két egyszerű embernek alakját a halhatatlanság napszines ragyogásával övezte körül. És ez rendjén van. Földi életükben nem tudta őket jobb módba segíteni, fizetett tehát nekik a halhatatlanság aranyával. Egyszerű életmódjukat, egyéniségüket, úgy, ahogy az életkörülmények kialakították, bemártotta költészetének bűvös tavába, amelynek egy cseppje is elég ahhoz, hogy mulandó földi dolgoknak örök arculatot adjon. Ez volt a költő ajándéka szüleinek. De a késői életrajzírók, amikor az öröklés titkos törvényeinek félreismerésével közvetlen kapcsolatot keresnek Petőfi zsenije és szüleinek képességei között, nem adnak ajándékot sem Petőfinek, sem szüleinek, sem pedig a természet rejtélyeit kereső tudománynak. Megállapítják, hogy Petőfi férfias akaraterejét, magyarságát s a népiesnek kedvelését apjától, míg külsejét, ábrándozó kedélyét anyjától örökölte. Hány és hány ölelkezése fordul elő ezzel rokon vonásoknak az életben, s az eredményük mégsem Petőfi Sándor. Ez az öröklésre utaló tan kihagyja a költő vizsgálatából éppen azt, ami egyes-egyedül érdekes: a zsenijét. Arról nem is beszélek, hogy mikor csak a szülőket hozza kapcsolatba a költővel, ezzel elvágja mögüle az ősök szárait és ezreit, akiktől a költő éppen úgy örökölhett,

mint szüleitől. De a hangsúly most nem azon van, hogy a költő kiktől, hanem hogy mit örökölt. Az életrajzírók, állítása szerint bizonyos tulajdonságokat, amelyek a szülőkből a költő gyermekbe is átmennek, csak hogy benne fokozottabb mértékben nyilvánulnak meg. Ez a föltevés az, amely ízig-vérig hamis, és csak arra alkalmas, hogy a zseni fogalmát teljesen elhomályosítsa. A zseni egészen egyéni lélekállapot, amelynek legjellemzőbb lényege éppen bizonyos mindenütt, tehát a családban is meglévő elemeknek sajátos és természetellenes egymásmellettsége. A zseni lélekösszetételének két sajátosága van: az egyik, hogy mint összetétel sohasem örökölheto, s a másik, hogy mióta a világot ismerjük, még nőben nem fordult elő.

Ennek a két történeti igazságnak világánál akarunk a zseniről némi képet nyújtani, s tesszük ezt Petőfivel kapcsolatban egyrészt a legnagyobb magyar lángelme iránt érzett kegyeletből, másrészt azért, mert Petőfinek külső látszatra egészséges, s megjelenésében háttértelesen, szinte légből leszállt zsenije minden elméletnek erős próbakövéül szolgálhat.

1

A zseni legfőbb jellemvonása az, hogy új életformát alkot. Az életjelenségek tömkelegéből kiválaszt, elkülönít egyes csoportokat, azokat új megvilágításban kapcsolja össze, és önmagukban élő, lezárt egységekké alakítja. Minden zseniális műre áll Laplace megállapítása a fölfedezésekről, amely szerint azok lényegükben nem egyebek, mint különválva élő ideák összekapcsolásai. Az ember lelki életének melyik részében fészkel azonban az a képesség, amely termékenyen össze tud kapcsolni olyan jelenségeket, amiknek összefüggésére azelőtt senki sem gondolt. Az értelmiség a dolgoknak tisztán alakai kapcsolatait ismeri föl, s önkategóriáinak határain túl nem mehet. Az ösztön viszont egyes jelenségekre vonatkozik, s bár a természet legmélyebb titkaiba be van avatva, mégis azokról számot adni csak akkor tud, ha már értelmiséggé tisztul, szóval, ha már a ter-

mészettel való közvetlen kapcsolatait elvesztette. Marad a lelki életnek az az oldala, ahol a képzeletet, az emlékezetet, az érzelmeket szoktuk emlegetni, szóval az a terület, az általános és — hangsúlyozom — egységes idegéletnek azok a megnyilatkozásai, amelyekben az érzékekkel közvetlenül összeköttetésben levő lelki élet az öntudat és az értelmiség gyámságát csak viszonylagos mértékben szenvedti. Nevezzük egyszerűen képzeletnek a lelki élet effajta megnyilvánulásait. A képzelet az, ahonnan minden fölfedezés, minden új életértékelés és minden új művészi forma kiindul. Descartes racionalizmusa, Kant tér- és időtana, Schopenhauer akarat- és jelenségelmélete, Taine faj- és környezetteóriája, Gobineau faj elmélete, Montesquieu törvényszelleme, Newton, Darwin fölfedezései éppúgy, mint a belvederi Apolló, a milói Vénusz, Aiszkülosz *Perzsákja*, a *Divina Commedia*, *Hamlet*, *Faust* stb. végső elemzésükben, embriónális kezdetükben mind visszavezethetők egy-egy az életből a képzeletbe hullott csírára, amely ezt mozgásba hozta, ennek minden erejét magába szívta, s addig nem hagyott neki békét, míg valami formában föl nem dolgozta azt. Kezdetben tehát a fölfedező tudományok és a művészi alkotások ugyanazon oknak következményei. A képzeletnek ezt az első megmozdulását nehéz meghatározni. A legtöbb alkotó talán maga sem emlékezik rája. Kinek-kinek képességei és hajlamai szerint más és más a fogalmai a képzeletnek erről az ihletett állapotáról. A görögök szent örületnek, mániának hívták. Egyes tudósok olyan valaminek érzik, mintha hályog hullt volna le szemükről. A költők rendszerint keblüket kitágulni érzik, s bensejükből ritmust vélnek előtörni, amelynek a természetével maguk sincsenek tisztában. (Arany János Szemere Pálhoz írt egyik levelében erről tesz említést.) Egyes drámaírókban egy-egy hangsúly, egy-egy szó — mint nagy összeütközések sűrített kvintesszenciája — mozgatja meg a képzeletet. Álomképek, hallomások és látomások nagy szerepet játszanak. Szóval, mindenkinél egyéni idegélete természete szerint jelentkezik az ihletség pillanata. De ez csak egyéni föltevés. Nem is az a fontos, hogy az alkotó képzeletbe milyen csíra hull be, hanem

az, hogy egyáltalában hatással van rá. Az ihlettség állapota a fontos, amely rendszerint nem is esik össze a művek megírásával, hanem az alkotó léleknek állandó állapota, s annál nyilvánvalóbb, minél inkább több ágazatú és kisebb életformákra szaggatottabb a zseni működése. A tudósoknak rendszerint egy-két „ideá”-juk van, amely azután a képzeletből átmegy az értelmiség, a gondolat világába, s ott olyan épületet készít magának, hogy benne az eredeti képzeleti csírát megtalálni igazán bajos volna. A költőknél és művészeknél azonban ez az állapot szemmel láthatóbb, mert náluk az elágazódás területe az érzelem, az emlékezet, a hangulat, amelyek az étellel állandó érintkezésben vannak, s így mindig új és új megtermékenyülésre képesek.

Minket e helyen elsősorban a művészi képzelet ihletése érdekel. Minden művészi alkotásban a képzeletnek egészen sajátos érintkezését figyelhetjük meg a külső jelenségekkel, egy heves, mámoros, intuitív elmerülést bizonyos dolgokban, s e hirtelen támadt mag körül kristályosodnak ki a jövő mű részletei. Az ételből a képzeletbe került csíra organizálódni kezd. A jövő alkotás embriója a képzelet méhében ugyanazon formákon jut keresztül, mint például az emberi embrió, amely a fajfejlődés vázlatos képét írja le. A műfajok — a megvalósult életorganizmusok — tehát már a csírával szoros összefüggésben állnak, s az első impresszióban adva vannak a műforma vonalai éppúgy, mint a magban a fölnövekedő tölgyfa lendület-lényege. A műfajok keletkezésükben mind visszavezethetők ős és kezdetleges vázlatokra — gondoljunk csak a homéroszi eposzra, a görög drámára —, s ezek a fejlődési fokozatok átsuhannak minden alakulásban lévő művön, természetesen a megfelelő műfajok vagy művészetnek keretein belül. Ha a kor uralkodó műfajai s az író képességei szerencsés összhangban vannak az organizmust kereső csírával, a fejlődés gyorsan és tökéletesen történik, ha nem, formaegyenletlenségek (drámacsíra regénnyé lesz stb.) vagy anyaghatár-túllépések következnek be (a festőiség vagy zeneiség irodalomká kényszerül).

F. Baldensperger, aki újabban behatóan foglalkozik az alkotás titkaival (*La littérature, Création, Succès, Durée*) érdekesen figyeli meg, hogy azok a vallomások, amelyek valóságos irodalmi művek genezisénél összegyűjthetők, körülbelül mind mozgást, hullámok áttételét hozzák föl okul, amelyek, úgy látszik, minden új és láthatatlan organizmus születésének szükséges előfeltételei. Valószínű, mondja, hogy a természet, amely vibráció útján gyúrja át az anyagot élő formává, az” emlíberi szellemmel hasonlóképpen jár el. Hogy milyen természetű hullámzások keltik föl a képzelet ihletését, azt majd Petőfi zsenijének vizsgálatánál látni fogjuk. Egyelőre csak azt akarjuk hangsúlyozni, hogy bizonyos, az érzékenek át beszivárgó hullámzásokra (fény-, hanghullámzások stb.) van szükség, hogy a képzelet kombinatív képessége erőre kapjon. Ez a ritmus olyan külsőség, amely azt a lelki folyamatot kíséri, amikor a képzelet az életjelenségekkel titkos és alig kifürkészhető ölekezésben összeforrad.

Hogyan és miért származik ebből az összeforrásból új életforma? Mert azt tagadni nem lehet, hogy a művészi alkotások életjogot nyernek, és sokszor jelentősebb hatással vannak a társadalom ételalakulataira, mint a valóságban létező nagy egyéniségek. A költői képzelet által életre hívott alakok élő elevenességét érzik elsősorban maguk az alkotók. Csokonai Vitéz Mihály ijedten fut ki dolgozószobájából, mikor a képzelete által teremtett alakokat megpillantja, Balzac a *Comédie humaine* hőseiről mint élő ismerőseiről beszél, Flaubert gyomorémelygést kap, mikor Bovary asszony mérgezési tüneteit leírja, Turgenyev Bazarovot, képzelete egyik alakját, modorában, sőt szava járásában is utánozza, Gogol megünnepelte a *Holt lelkek* egyik női alakjának születésnapját. Petőfi Csapó Etelkába csak akkor szeret bele, mikor a cipruslombokba beleképzeletti alakját. E tekintetben rokon Lamartine-nal, aki eszményképeiért valójában csak akkor rajongott, ha már költeményeiben visszacsengő emlékképek voltak. Viszont a költői képzelet szüleményei az élőknél is igézetesebb erővel hatnak magára a társadalmi életre. Ki tudná képzelt alakoknak — mondjuk csak Hamlettől kezdve

egészen Mme Bovaryig — családfáját összeállítani? Ki tudná például a Jókai-alakoknak közéletünkre való hatását, amelyről egyszer Ady Endre írt, minden egyes élő elágazódásban kimutatni?

Az tehát kétségtelen, hogy a művészi képzelet élő alakokat teremt, de honnan veszi azt a titkos erőt, amely organizmusok megteremtésében egyes-egyedül a természet sajátja?

A művészi képzelet mélyén bizonyos alkotó ösztönt kell feltételeznünk, amely teljes ellentétben van az értelmiséggel. Az alkotó ösztön a nagy életfolyamatnak (Bergson: élan vitale) egyik szemünkbe szökő képe. Működését nyilvánvalóan látjuk, de lényegéről kevés fogalmunk van. Annyi megállapítható, hogy szüntelenül keresi a maga megnyilvánulási formáját: az egyediséget, amellyel egyes-egyedül léphet az élet színpadára. Azontúl semmivel sem törődik. A létrehozott forma boldogulása már nem érdekli. Újra és újra csak életet akar adni, mert alaptermészete az örök, nyugtalan feszültség, mely pillanatnyilag csak a formatermelésben nyer kielégülést. Ez a nyughatatlanság gyöttri egész életén át Michelangelói, aki csak hosszú élete végén tud menekülni alkotó ösztöne nyűgétől, ez üldözi Petőfit városról városra, egyik pályáról a másikra, az Alföldön keresztül és a hegyek közé, mintha ez az ösztön eleve tudná, hogy isteni hordozójának pár év alatt az élet valamennyi nagy problémáját közvetlenül meg kell élnie, ez a nyugtalanság gyötör végül minden művészt, aki az alkotó ösztön egész fénykévéjét őrzi magában s dolgozza művészetté, és minden hétköznapi embert, akiben a zsenialitásnak egy-egy odatévedt szikrája pislákol, s hiú, életmegrontó álmodozásra csábít.

Ennek az alkotó ösztönnek legnagyobb ellensége az értelmiség, amelynek földadata az életformák megőrzése. Az értelmiség nem tudja belátni az életfolyamat létjogosultságát. Rá nézve a világ csak véges formákban, kategóriáinak mértani képleteiben tükröződik. Minden újat tehát, amelyet az alkotó ösztön erkölcsi, szellemi és művészi téren alkot, az értelmiség ösztönös makacssággal vet el, s fogalma sincs arról, hogy ezt ugyancsak az alkotó ösztön teremtményeinek nevében teszi,

csakhogyan régebbi s általa konzervált teremtményeinek nevében. Az alkotó ösztön nagy küzdelmet vív, valahányszor az értelmiségi szűk korlátait keresztül akarja törni. De végül is keresztültöri, mert ez az élet nagy törvénye, ez az életet ontó Természet és az egyéni formákhoz ragaszkodó Emberiség örök, eldöntetlen küzdelme. Ösztön és Értelme, Természet és Emberiség végső elemzésben az Életnek kettős arca. Minden élet nemcsak fönntartja magát, hanem életet is ad, tehát nemcsak értelmiség, hanem ösztön is. Valószínű, hogy az élet absztrakt értelemben fogalmának csak akkor felel meg, csak akkor teljesül ki, ha kettős arca eggyé válik. És az emberi életre gondolva, itt merül föl a két főmótvumnak, az értelmiséget képviselő férfinak s az ösztönt megtestesítő nőnek a jelentősége.

A férfi az életet fönntartó: az értelmiség hűsedénye. A nő a Természet cinkostársa: az életadó. A férfi egyedül áll a Természettel szemben, amelyet meg akar hódítani. A nő saját testében a természet misztikumának színpadát érzi. A két nem, amint azt O. Weininger óta s előtte is bizonyították, nemcsak külön sejtek összetétele, de természetszerűleg külön lelki jelenség is. Női sejtek éppúgy beszivárognak az öröklés útján a férfitestbe, mint e sejteknek megfelelő lelki meghatározottságok idegéletébe. Az életadás ténye a nőnél oly fontos sejt-komplexumnak a következménye, hogy ennek számtalan kihatása van lelki életére is. Nevezük az életadás sejtösszetétekben és lelki életben egyaránt fölbukkanó összetettségét maternizmusnak. Ha minden örökölhető, vajon nem örökölhető-e a maternizmus is? A férfiszervezetbe belekerülhet egy maternizmus, amely fizikai úton nem boldogulván, átcsap a lelki élet terére, de itt is csak azt csinálja, amit testileg tenne: szellem-organizmusokat, élő formákat termel. Ha ezt a gondolatot elfogadjuk, sok mindent megértünk, ami eddig a zseni magyarázatánál rejtélyes maradt előttünk. Az alkotó képzelet mélyén rejtőző maternizmus megtermékenyül az életjelenségektől, és organikus szellemlényeket alkot. A természetben semmi sem megy kárba. Az eltévedt maternizmus végeredményben ugyanazt a célt szolgálja, mint az anyák: az élet fenntartását. Mi lenne

az életből, ha a művészek, az örökös anyák nem csillogtatnák meg szemünk előtt mindig új és új világitásban? Az értelmiség útja, végcélja: a sír, amelybe az egész világ beletemetkezik. A művészösztön útja, végcélja: az örökös Írisz-fátyol, a jelenségeket ezer színre bontó szivárványkép, amely az élet fejlődésvonalát a végtelenségbe nyújtja.

A maternizmus-elmélet szerint tehát a zsenilélek összetételében a legfontosabb meghatározó elem: a képzelet mélyén meghúzódó, öröklött maternizmus. Erre a gondolatra leelőször Schopenhauernél jöttem. Schopenhauer művésziélek, akinél az életjelenségek megtermékenyítése nagyobb zenei mű éppúgy lehetett volna, mint ahogy új életszemléletet tartalmazó bölcséleti mű lett. Schopenhauer haltározza meg először a művészi „idea” lényegét, amiben az alkotások genezisének finom lélektani elemzését adja, de magára az okra nem mutat rá. Élete azonban bő anyagot szolgáltat arra, hogy ezt az okot megkeressük. Feljegyzéseiből közöljük azt a részt, amely élete főművére, a *Die Welt als Wille und Vorstellung*ra vonatkozik:

„Kezeim közt, vagy helyesebben, szellememben nő egy mű, egy Bölcsélet, amely etika és metafizika akar lenni együtt. Idáig e két tudományt éppoly helytelenül választották ketté, mint az embert lélekké és testté. A mű nő, erősödik apránként, és lassan, mint a gyermek az anyaszeretetben, nem tudom, melyik része alakult ki előbb vagy utóbb, éppúgy, mint a gyermek az anyaméhben. Részenként, tagonként veszek róla tudomást, azaz így jegyzem fel őket, nem törődve, miképp idomul majd egészé: mert tudom, hogy mindez egy alapból fakadt. Így áll elő egy organikus Egész, és csak az ilyen mű élhet. Én, aki itt ülök, amilyen vagyok, s ahogy a barátaim ismernek, nem tudom megérteni a mű keletkezését éppúgy, mint az anya nem tudja, miként fejlődik testében gyermeke. Csak figyelem a dolgot, s mondom, mint az anya: megáldattam. Szellemem az értelemmel és az érzékekkel szívja táplálékát a világból. Ez a táplálék a műnek testet ad. De nem tudom, hogyan, s nem tudom, miért éppen nálam, s miért nem

más embereknél, akiknek szelleme ugyanazt a táplálékot szívja.” (*Nachlass* IV., 338.) Schopenhaueréhoz hasonló intuitív megfigyelést többet idézhetnénk imás alkotó írók írásaiból. De mindezek csak képletes, metaforikus elképzelések. Egyiküknek sem jutott eszébe, hogy a Férfiséget és a Nőiséget mint meghatározó erőt vegyék föl, amelyeknek a szellemi élet kialakulásában éppen olyan fontos szerepük van, mint a fajnak, a környezetnek stb. Elvont értelemben föl kell tételeznünk éppúgy abszolút férfiséget, mint nőiséget. Ezek az abszolútumok a valóságos életben ritkán fordulnak elő, tudományos szempontból azonban számolni kell velük. Weininger e tekintetben sok érdekes eszmét vetett föl, de éppen a zsenire vonatkozó részben teljesen hamis nyomon jár. A *nemes teljessége* az egyénekből összegezve és törvényszerűleg nem fordul elő, mégis vannak esetek, mikor a nőiség vagy ennek leglényegesebb komplexuma, a maternizmus, egyes egyénekből szinte kizárólagosan érvényesül, s megközelíti ennek tudományos, absztrakt fogalmát. Föltehetjük tehát, hogy ha ilyen nőiség kerül egy családba, az ott az öröklés fokozatán a legmeglepőbb változatokat idézi elő. Egy ilyen változat a zseni is, amikor a férfiúi lelki életiben az öröklött maternizmus mély szakadékot vág, s összhangot csak a művészetté differenciált életadásban tud elérni. Schopenhauer-nál például a maternizmus forrását nagyanyjában, Anna Renata Svermansban sejthetjük, akinek öröklött pszichéje három gyermeket idegbeteggé s boldogtalanná tett, míg végre Schopenhauerban apján keresztül zsenialitássá tisztult.

A zseniális lélekállapotot tehát úgy kell meghatározni, hogy az jellegzetes férfiúi tulajdonságok keveredése az abszolút maternizmussal. Ebből magyarázható a lángelme idegéletének minden gyötrelme, ebből vezethető le műveinek élő organizmusa, ez teszi érthetővé, hogy nőben ilyen lelki tünemény nem fordul elő (minthogy nála az anyaságban természetes utat keres), s végül innen, ebből a helyzeti bonyolultságból ered, hogy a zsenialitás általában nem örökölhető.

Petőfi őseit nem ismerjük annyira, hogy nála a maternizmus forrására csak sejthetőleg is rámutassunk. Műveiből azonban visszakövetkeztethetünk lelki életére, képzeletének sajátosságaira, s a zseni titokzatosságát velük sok tekintetben megvilágíthatjuk.

Petőfi őszinte volt. Verseiből személyi és családi körülményeit: úgyszólván teljesen megismerjük. De volt valami, amit Petőfi is szégyellt, illetve amiről szokásos keresetlen nyíltságával beszélni átallott, s ez az ideg-élete. Talán, ha az irodalmi életbe az ideghangulatok annyira beférkőznek, mint ma, ha a nyugat-európai érzelmi evolúció már akkor szinte kizárólagosan az idegrostokba költözik, ő is minden biznnyal nagyobb figyelemmel vizsgálja lelki válságait. A zseniális képzeletnek nyugós terheltsége azonban nála is megvolt. 1840-ben a katonai élet hatása alatt „Nervenfieber”-ben szenvedett. Hat esztendeig volt — írja később ifjúságáról — két sötét árnyékom: a nyomor és a lelki fájdalom. Kínzó álmok, rémlátomások gyötörték („Irtóztatók koronként álmaim”). Egyik, gyűjteményébe föl nem vett versében, futólagosan, minden költői földolgozás nélkül följegyzí vízióit. Nem tud aludni, gyertyája pislog, mint a lidérc, mely temetőbe van. Előtte rém rém után vonul: egy öreg cigány a deresen, ütök, verök, húsdarabokat vernek le róla, fájdalmában ugat, mint kutya, kút, mellette százakós veder:

Most leereszti a roppant vedert...
Nem víz, de vér, mit a kútból kimert,

itt egy ifjú, kit lenyakaztak, viszi fejét, markolva üstökét, ott akasztófa, rajta csecsemő, a csecsemőnek anyja vele jó, megfogja lábát s húzza, húzza le s körültecolja a bitót vele... És így tovább. Borzasztóbbnál borzasztóbb képek, amelyek idegválságok történetében közismertek. Petőfi súlyos lelki kínokon megy keresztül *A felhők* írásának idején. Az első Etelka-vers írásától kezdve *Az őrültig* képzelete vajúdásának szörnyű

idejét éli. Költészete, „ez a mérges fulánkú pók”, a vérért szívja.

Agyamban egymást szülik a gondolatok,
S egymást tépik szét, mint vadállatok.
Lázzal verő szívemnek vére forr,
Mint boszorkány üstjében a bűvös víz.
Gyúlt képzeletem mint meteor
Fut át a világon és magával visz.
Laktársam a kétségbeesés.
Szomszédom a megőrülés.

(Fejemben éj van)

Idegéletében a rejtőző képességek és tulajdonságok kibomlanak, s egymásra fenekedő küzdelmükben kialakítják a lélekformát. Idáig minden determinált elem csak ösztönszerű, titokzatos lappangásban élt benne. A maternizmus kiüzi a nagyvilágba, hogy éljen s boldog, gyermeki összeforradásban ölelkezzék a jelenségekkel. A gyerekkor és a kezdő ifjúság minden emberéletben a képzelet megtermékenyülésének kora. Az átértékelésnél, a férfiú élet küszöbén áll elő a lelki válság, amelyet a mindennapi jellem alig vesz észre. Általában a legtöbb embernél az életből közvetlenül nyert benyomások átértékelése, a lelki élet, csupán néhány kezdetleges ösztönérzés körül forog. Mélyebb hullámok csak olyan lelki életekben támadnak, amelyeknek fő jellemvonása a képzelet: a nőknél és a zseniális embereknél. Petőfinek egyik legsajátosabb vonása, hogy ez a nagy lelki panoráma egypár év alatt s roppant korán játszódik le benne. A nyugvópont nála is, mint minden alkotó művésznél, az a pillanat, mikor képzelete el tud válni lénye vakon ösztönös részétől, s önmagát, életét, hivatását ezentúl már szinte idegenül nézi. Az ilyen képzelet megtelik profetikus sejtésekkel, mert életét rendeltetésnek érzi, szívéhez nőtten, de mégis idegenül, mint anya gyermekét. Az alkotó képzelet először önmagát, önnön életformáját szüli meg... Petőfi lelkében ez a pillanat először akkor villan át, mikor nagy nyomorában fölmerül előtte a tündédnek látott otthon

képe. A *Távolból* c. verssel születik meg Petőfi költészete és alkotó képzelete. Itt már a sorsát idegenül, tehát művészileg éli meg. De lelkében a világosság, a rend, az erők csoportosulása pillanat alatt nem alakul ki. A válság tart tovább. A maga sorsában meg kell élnie az egész emberi sorsot. Ennek az elmélyülésnek hű, de nem teljes kifejezői *A felhők* idejében írt költemények. Sokkal inkább benső lelki élet az ilyen, semhogy művészi formában kifejezhető lenne, még olyan nagy kifejező zseninél is, mint Petőfi. Egyet azonban minduntalan kiérezünk verseiből: élete egységes megélésétől való távolodását.

Mögöttem a múlt szép kék erdősége,
 Elöttem a jövő szép zöld vetése;
 Az mindig messze, és mégsem hagy el,
 Ezt el nem érem, bár mindig közel.
 Ekkép vándorlok az országúton,
 Mely puszta, vadon,
 Vándorlok csüggedetten
 Az örökkétartó jelenben.

(*Mögöttem a múlt ...*)

Ebben az időtájban, mint azt Meltzl Hugó s általa Nietzsche észrevették, Petőfi a legmélyebb bölcseimi gondolatokat érzékíti meg művészi formában. Hosszú időt tölt otthonában, az Alföldön és a magányban. Csendes, külsőleg eseménytelen birkózás folyik közte és a Végtet között. Az élet szemében talán sohasem volt annyira tiszta szimbólum, a nagy Minden ritmusát utánzó álmkép, mint ekkor. Tűnődve néz egy dolgozó parasztot, az is visszanéz rá. Az alkonyatban alakjuk árnyképe élesen rajzolódik ki. Ügy állnak egy-mással szemben, mint két megfejthetetlen rejtély. Körülöttük hallgat a természet, hallgat minden, mintha idő, tér, gondolait (megfagyott volna ez örök pillanatban. Más-kor madarak röpködnek át a rónán. „Így szállnak az évek...” — ez az egy sor kapcsol, de a többi mind vízió, minden részletében átlelkésített, jelentőséges kép:

elröpülnek a madarak, egy pillanatig hallani még szárnyzuhogásukat, a másikkban alig kíséri őket a szem, s annak utána se híre se hamva az egész karavánnak.

S te állasz a néma, a puszta határon
Tünődve: mi volt ez? való-e vagy álom?

A válságnak vége. A töredezett tükörkép: a költő képzelete újra összeáll. A fizikai és idegmeghatározottságba. bekényszerített képzelet elszakad gyökereitől, s ezentúl már könnyűszerrel azonosul az életjelenségekkel. Petőfi költészete innentől kezdve tüneményes gyorsasággal bontakozik ki. Nincs ennek a költészetnek fejlődésében semmi rend, semmiféle emberi ésszel fölfogható evolúciós törvény. Oly szervesen összefüggő egész költészete, hogy igazi megértéséhez csak úgy lehet jutni, ha az egyes költeményeket mindig a többivel organikus egységben tekintjük. „A költészet fája életem, minden versem egy levélke rajt.” Ugyanazokat a motívumokat a legkülönbözőbb változatokban látjuk e gyönyörű, virágzó fán. A költői képzelet olyan, mint a természet. Mindig új és új életeket teremt, legtöbbször ugyanazokat az elemeket keverve, s bizony, nincs arra gondja, hogy az alsóbbrendűtől a felsőbbig fokozatosan haladjon előre.

Azt kell most már közelebbről szemügyre vennünk, hogy milyen természetű élet az, amelyet Petőfi képzelete termel. Egy regény vagy dráma alakjának életszerűsége sokkal szembeszökőbb, mint egy lírikus formáé. Fentebb úgy határoztuk meg az irodalmi műveket, hogy azok művészi formába különített életjelenségek. Egy ilyen életjelenség például az a kocsmai jelenet, amelyet Petőfi a *Falu végén kurta kocsmá* c. költeményében ír meg. Mi zárja ezt le művészi egységgé? Egy általános emberi eszmének: a férfias gyöngédségnek megérezkítése. Kép és eszme itt teljesen összeesik, vagyis a költői képzelet a látott képben teljesen fölolvad. Ugyanezt az életjelenséget ki lehetne faragni márványból, meg lehetne festeni egy marcona férfiarcon, amelynek ajkán gyöngéd mosoly fut át. Ugyanezt meg lehet zenésíteni egy zord témának lány meló-

diában való feloldódásában, s meg lehetne építeni egy épületben, amelynek homlokzatát virággirlandok tagozzák. Az életjelenség mindegyik esetben teljesen átvonul, átköltözködik a művészi formába. De a kosmai jelenet mint életjelenség már a bonyolultabbak közé tartozik. A művészetnek sokkal egyszerűbb elemeit kell vennünk, ha az alkotásképelet működését látni akarjuk. Figyeljük meg Petőfi költészetében néhány ilyen elemét az alkotó képeletnek. Lelki izgalmát, mikor kedvesével találkozik, e képpel érzékíti:

Mintha a nagy, nehéz világot tartanám
Leányka, hogy az ne szakadjon rám,
Úgy reszketek,
Ha megfogom könnyű, kis kezedet.

Egy pásztorsíp hatását alkonyi képpel így festi:

De pásztortüz-e az, vagy
Tán csillag, mely lelépett
Egy síró furulyának
Meghallgatása végett?

Bánatát a szomorúfüzzel személyesíti:

Álldogálok a tó partján
Szomorúfüz mellett.

Nézem lecsüngő ágait
Szomorúfüzfának,
Mintha azok csüggedt lelkem
Szárnyai volnának.

Vagy mindegyik közül a legismertebb kép a rózsabokorról, amely a szeretett lényre való hirtelen gondolást képzelet útján művészi formába:

Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá.
Reszket a lelkem, mert
Eszembe jutottál...

Mi adja ezeknek a képeknek az életszerűséget? Szigorúan észnyelven szólva, kétségtelenül az, hogy két

gondolat kapcsolódik bennük össze, melyek eddig különválva éltek. A holt képet a lelki vibráció életre varázsolja. Ha Petőfi organikus költészetén áttekintünk, látjuk, hogy lelki vibráció s kép vagy életjelenség szüntelenül futva kergetik egymást. Az összeolvadás nagyon sokszor tökéletes, néha azonban kép és gondolat különválva élnek, sőt az is megeshet, hogy a lelki ritmus egészen más képpel társul, úgy hogy csak maga a ritmusvonal lép előtérbe, amelyre nézve egészen mindegy, hogy milyen életjelenségeket sodor magával. Itt tehát egy általános lelki folyamatról van szó, amely nincs versekhez kötve, hanem akárhányszor is elevenül művészi formává, mindig új és új alakot keres. Ezt az ösztönös, alkotó munkát természetesen a tudat, az értelmiség is figyelemmel kíséri, s néha igyekszik a művészi ösztön művét utánozni. Oly nagy zseniknél, mint Petőfi, ez rikán fordul elő. Középszerű tehetségeknél alkotásaik egész lényegét ez teszi ki.

Mint ahogy az alkotó képzelet nincs egyes költeményekhez kötve, éppúgy működése sem esik össze az egyes művek alkotásának idejével. A költői képzelet mindenhol és mindenkor megtermékenyülhet. Vannak esetek, mikor egy költő alkotásaiban mind olyan benyomásokat érzékit meg, amelyek gyerekkorának öntudatlan állapotában érték. Petőfi képzeletének termékenysége sohasem apad ki. Fiatal korában teleszívta magát az étellel, de még azután is utolsó verséig lépten-nyomon találkozunk új benyomásokkal. Ennek talán az a magyarázata, hogy képzelete a benyomásokhoz legközelebb eső formát, a zeneit választja. Ha költeményeit ebből a szempontból vizsgáljuk, igen sok adatot találunk arra, hogy az élet képzeletét rendszerint kiváltképpen ritmikus formáiban ihleti meg. Ugyanilyen általános, határozatlan formában nyilvánul meg nála az alkotás ihlete is. Idézem, itt egy zenésznek, Hubay Jenőnek igen érdekes megfigyelését: „valószínűleg sejtelmes melódiák reszkettek végig érzelmi világában akkor, midőn az ihlet megszállta, s költészete egy-egy új gyöngyöt hozott létre, melódiákat, melyeket ugyan ő maga nem énekelt, de amelyeket mi zenészek belőle kiérezünk.” Milyenek az élet ritmikus, megnyilatkozá-

sai? Elsősorban lehet természetesen zenei hangokra is gondolni. A *Temetésre szól az éneknek* például ihletője egy gyászdal. E komor melódia hallatára Petőfi képzete elválik önmagától, s látja magát a kis debreceni, hideg szobában, szalmaszéke fölé hajolva írni, s egyszerre csak összeolvad a szomorú Petőfi-sorssal, s megsiratja azt. Ilyen ihlető hatással van rá a furulyaszó, a harangkongás... De sokkal gyakrabban éri a megtermékenyülés a fényhullámok vibrációinak hatása alatt. Az alkony és a holdas éj, mikor a fényhullámok legközvetlenebbül hatnak az idegéletre, Petőfi ihletett állapotának leggyakoribb ideje. Maga ezt az állapotot merengésnek hívta. A hold sűrű fényének, az éjszaka titokzatos zenéjének hatása alatt legszívesebben társulnak emlékei, gondolatai, érzelmei alkotó képzeletével. Gyönyörű skáláját lehetne a hárfahangoknak összeállítani, amelyekben végigcseng különböző ritmusain a holdas éjszaka merengő zenéje a *Fürdik a holdvilágtól* kezdve egészen Júlia fekete tűzű szeméig... Általában a természet ihlető erővel csak zenei megnyilatkozásaiban tud rá hatni. Nézzük ezt a zeneiséget, a természetnek ezt a ritmusát csak egyetlen versében, A Tiszában. Minden él, mozog és hangzik ebben a képbén: a napsugarak *megbotolnak* a habok fodrában, a piros sugarak *lépteinek csengése* olyan, mint a sarkantyúk pengése, a kis Tur *siet* (a Tiszába), mint a gyermek anyja kebelére, az alkony *üszköt vet* (az erdő) fejére, a rózsafelhők *üsztak* az égen, az ünnepélyes csendbe egy madár csak néha füttyentett be, a malom zúgása olyan, mint szúnyog dongása, s végül a lány is, aki vízért jön, csak pillanatra néz rá, aztán sietve távozik... Egy alapritmust, magának a természetnek ritmusát kell itt föltételeznünk, amely fölemeli, könnyed táncba viszi, soha nem hallott énekszóra zengeti a láttott életjelenségeket. Ennek a ritmusnak még a virág-illat is zene:

Virágillat, virág dala
Te lesz majd ott [a sirban] bölcsődalom,
Melynek lágy zengedelminél
Tavaszonként elaluszom...

Ha az ihlető motívumok között nem is annyira erejük, mint közvetlenségük szerint különbséget tehetünk, úgy azt mondhatjuk, hogy a természeti ritmusok elsőfokú motívumokként hatnak Petőfi képzeletére. Azt hiszem, hogy ebben minden nagy lírikus-tehetséggel rokon. De abban még a nagy költői zsenik jó részétől is elüt, hogy nála a másodfokú vagy érzelmi motívumoknál nemcsak a szerelem, hanem egyes eszmék, mint a szabadság, mint életének nagyszerű hivatása, szintén oly állandóan s oly nagy erővel hatnak, mint az érzelmi, illetve természeti motívumok. Petőfinél ez a három ihletforrás: természet, érzelem és eszme egy nagy egységben olvad össze, egymást támogatja, egymás erejéből új táplálékot, új lendületet nyer. Nála ugyanis a szabadságeszme nem a gondolati anyagból, vagy nem csupán abból képzeletébe tévedt csíra, hanem éppen olyan élménynek látszik, mint amilyen benne a természet és önélete. Mintha hosszú rabságból került volna ki, annyira lényeges és meghatározó eleme életélvezésének a szabadság. Mindig kísért, mindig jelen van: az alföldben, a farkasban, a sasban, a kardban, és örök ellentétjét, sötét árnyékát, a szolgaságot mindig magával hurcolja: a hegyben, a kutyában, a láncban és a bilincsen. Érdekes például ebből a szempontból *A bilincs* c. költeményét elemezni, amelynek keletkezését körülbelül így lehetne összeállítani: Petőfi Nagykárolyba megy, s az ottani emberekben tapasztalt meghunyászkodás föllázítja. Eszébe jut Kölcsey. Ezek az emberek megszenstelenítik a helyet, ahol Kölcsey élt. Ekkor írja Kölcseyről versét, amelyben e sorok vannak:

Isten, küldd e helota népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába'
Kezére bilincset...

Kölcsey és satnya utódainak szembeállításából kicseng a szörnyű *bilincs*. A képzelet most összeköti a karddal, amely szintén vasból készül. A Kölcsey-vers megírása utáni napon — 1846. szept. 8-án — Petőfi Teleki Sán-

dor lakására megy: „Valami kotyog a fejemben — mondja —, szeretném leírni.” Szobájában rövid ideig ír, aztán végigsimítja homlokát, a papiroson ott volt a vers. A szabadság-inspiráció hullámaira veszi ezt az ötletet: korból készült bilincs (Kölcsey szolgáló-utóda), és szinte látjuk a költő lelkéből feltörő nemes haragot, amelyet a korból készült bilincs fejez ki, ami a megérezést odáig viszi, hogy a bilincs a rozsdát a „szegyen és harag pirjá”-nak mondja. Még különösebben ágazódik el a szabadságmotívum Petőfinék a *Vasuton* c. költeményében, ahol a technika e modern vívmányát a magyar költők közül először éneklie meg, s ahol fölvetve a kérdést, hogy vajon eddig miért nem csináltak vasutat, így kiált föl:

...vas hiányzott?
Törjetez szét minden láncot,
Majd lesz elég vasatok.

Az irodalmi lélektan számára egészen új adatokat szolgáltatna az, aki Petőfi költészetében és eszméjéért fölázdozott életében a nagyszerű motívumok változásait végigkísérné. Nekünk azonban inkább az összegezésnél kell maradnunk.

A költői ihletből kiindulva, Petőfinél azt tapasztaljuk, hogy nála az alkotó képzeletnek van egy elsőfokú megtermékenyülése. Ez az életjelenség és a maternizimussal megáldott képzelet összeforrása. Ennek a lélektani ténynek a lefolyása általában az öntudatlan világában történik. Eredményei mindazok a képek, mindazok az új művészetszemléleti elemek, amelyek, Petőfi költészetének anyagát képezik. Egy másodfokú inspiráció az, mikor az életcsíra a képzelet világában elhatalmasodik, emlékekhez, érzelmekhez, eszmékhez kapcsolódik. Az ihletségnek ez a két állapota sokszor összeesik: a természet ritmusa a megihletett képzeletben mindjárt magához társítja azt az érzelmet, eszmét vagy képsorozatot, amelynek formájául kínálkozik. De ebben az esetben az emlékezés mindig korlátlanul kiegészítheti már összeforrt, képpé alakult inspirációkkal az ihletség jelen lévő, tartó állapotát. A harmadik állapot: a forma-

adás állapota. A természeti vagy érzelmi ritmus ilyenkor homályosan, belülről tör föl, s rendszerint nagy kényszerítő erővel. Az eredeti ihlettség állapotából ilyenkor már a benyomásoknak csak művészi ritmussá vált utórezgése van meg, amely a lélekből könnyen előtör, vagy csupán oly külső mozgások segítségével szorul, mint a járás, mint bármely mozdulat szemlélete. Ez a külső mozgás analóg természetével játszhat serkentőleg közbe (Baldensperger megfigyelése). Petőfi szemtanúk egybehangzó véleménye szerint versírás közben fel és alá járkált, néha például egy kétgarasost dobált a levegőbe, vagy pipája füstjét nézegette szállongani. És eközben a vers megszületett. Az élet szépségét hirdető sorok szárnyra keltek. Új lény, új misztérium jelentkezett, előbb és továbbelőbb, mint az életnek bármely testi organizmusa: a művészi organizmus...

Vajon így van ez valóban? Sikerült-e azokra a titkos utakra, amelyeken át a művészet élő formája átmegy, némi világot vetnem? Nem tudhatom, bár ez szent meggyőződés. Lehet, hogy az igazságot csak érintettem, lehet, hogy elmentem mellette. De bárhogy is van, a mai szomorú csalódásokkal teli világban jólesett két megtépatatlan eszményemet: az anyaszeretetet és a művészetet egy oltárra tennem s leborulnom előtte.